

Orta ve Doğu Avrupa'da Siyasal Rejim Değişimi ve Medyanın Dönüşümü

Sevgi Can Yağcı Aksel

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

sevgicanyagci@gmail.com

Öz

Bir ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasal düzeni, o ülkenin iletişim politikalarının oluşturulmasına zemin hazırlar. İletişim sistemlerini analiz etmek ise aynı biçimde sosyo-ekonomik yapıyı ve siyasal düzeni anlamaya olanak tanır. Medya sistemleri de toplumdaki topluma ve aynı toplum içinde de zamanla değişiklikler gösterir. Aynı toplum içinde meydana gelen büyük dönüşümlerin temel etmenlerinden biri siyasal rejim değişimleridir.

Buradan hareketle, bu çalışmada SSCB'nin dağılışından sonra Orta ve Doğu Avrupa Cumhuriyetlerinin Batı Avrupa'ya entegrasyon ve çok sesli medya sistemine geçiş sürecinde yaşadıkları sorunlar, tarihsel ve betimleyici bir perspektifle ele alınmıştır. Niteliksel analizlere dayanan makalede, rejim değişimi sürecinde, bölgenin ve başta televizyon yayıncılığı olmak üzere medyanın geçirdiği tarihsel dönüşüm, Anglo-Amerikan literatürün yanı sıra Orta ve Doğu Avrupa literatürüne yaslanarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rejim değişimi, Orta ve Doğu Avrupa, komünist medya, post-komünist medya, SSCB

.....

Makale geliş tarihi: 17.3.2017 · Makale kabul tarihi: 27.4.2017

<http://ilefdergisi.org/2017/4/1/>

ilef dergisi · © 2017 · 4(1) · bahar/spring: 9-27

DOI:

Political Regime Change in Central and Eastern Europe and the Transformation of Media

Sevgi Can Yağcı Aksel

Ankara University Communication Faculty

sevgicanyagci@gmail.com

Abstract

The communication policies are shaped by a given country's socio-economic and political order. Thus, analyzing the communication systems is crucial in understanding any given country's socio-economic and political order. Media and communication systems differ from one society to other as well as in the given society over time. The political regime change is one of the main factors in the major transformations of a country.

This article aims at offering a historical and descriptive account of the problems of Central and Eastern European Republics in the process of their integration to Western Europe and transition to pluralistic media system. The study is based on qualitative analysis and look into the historical transformation of media during the process of regime change and it draws on both Anglo-American and the Central and East European literatures.

Keywords: Political regime change, Central and Eastern Europe, Communist media, Post-communist media, USSR

Siyasal rejimler ve medya arasında kurallarını daha çok siyasal yapının belirlediği etkileşimsel bir ilişki vardır.¹ Bir ülkenin ekonomik ve siyasal düzeni, kültürel ortamı o ülkenin iletişim politikalarının oluşturulmasına zemin hazırlarken, iletişim sistemlerini analiz etmek de aynı biçimde toplumsal ve siyasal yapıyı anlamaya olanak sunar.² Medya düzeni, iktidarların her zaman üzerinde hak iddia ettiği bir alan olarak karşımızdadır.

Siyasal sistemin basındaki yansımaları “basın rejimi” çerçevesinde önemli bir yer tutar³. Basının siyasal sistem tarafından nasıl denetlendiği ve denetim mekanizmalarının ulusal medya sistemlerini nasıl tanımladığı ise özellikle II. Dünya Savaşından itibaren yoğun olarak ele alınmıştır. Bu çalışmalar içinde temel metinlerden biri, Siebert, Peterson ve Schramm (1963) tarafından kaleme alınan *Basının Dört Kuramı*'dır. Savaş sonrası, farklı toplumsal-siyasal ve ekonomik düzenler içinde tanımlanan dört ana kategori ışığında, basın rejimlerinin tarifine ve siyaset-toplum-medya ilişkisine ilişkin sunulan ilk modeller, *Otoriter*, *Özgürlükçü*, *Toplumsal Sorumluluk* ve *Sovyet-Komünist* basın modelleridir. *Basının Dört Kuramı*'nın ardından, kategoriler geliştirilerek konuyla ilgili kapsamlı bir literatür oluşturulmuş, Bülent Çaplı'nın belirttiği gibi,⁴ devletin iletişim araçlarını düzenlemedeki rolü, medyanın siyasetçile-

rin elinde bir araç olup olmadığı, yasal düzenlemelerdeki tavrı ve müdahale gücü önemli belirleyenler olarak bu analizlerde yer bulmuştur.⁵

Medya sistemleri, benzer siyasal rejimlerle yönetilen ülkelerde de tarihsel süreçte aynı toplum içinde de farklılıklar gösterir. Tarihsel sürece bakıldığında, aynı toplum içinde meydana gelen keskin farklılaşmaların temel etmenlerinin başında siyasal rejim değişimleri gelmektedir. Gelenekten kopma, yeni bir politika kültürü kurma hamlelerinin, toplumsal düzeni yeniden oluşturmaya dönük politikalarının medyaya yansması, medya endüstrisinin yeni bir ideolojik aygıt olarak sistem içinde işlerlik kazanması elbette bir çırpıda gerçekleştirilebilecek bir dönüşüm değildir çünkü dönüşen aynı zamanda toplumun belleği ve kendilik bilgisidir. Dolayısıyla rejim değişimi kavramının özgüllüğünü ve toplumda yarattığı etkiyi gözden kaçırmamak oldukça önemlidir.

Bu itibarla, çalışmada SSCB-ABD karşıtlığının siyasal dengeleri belirlediği iki kutuplu dünyada, Orta ve Doğu Avrupa Cumhuriyetlerinin, SSCB'nin dağılışından sonra Batı Avrupa'ya entegrasyon ve çok sesli medya sistemine geçiş sürecinde yaşadıkları sorunları ana hatlarıyla, tarihsel ve betimleyici bir perspektifle, niteliksel bir analizle ele almak ve rejim değişikliğinin medya için vaat ettiği özgürleşme ve demokratikleşmenin ne ölçüde sağladığını tartışmak amaçlanmaktadır. Makalede, rejim değişimi kavramı, bölgenin ve medyanın başta televizyon yayıncılığı olmak üzere geçirdiği tarihsel dönüşüm, Anglo-Amerikan literatürün yanı sıra dönüşümü doğrudan deneyimlemiş Orta Avrupalı teorisyenlerin görüşlerine dayanarak ele alınmış, böylece başta Macarca literatür olmak üzere konuyla ilgili alternatif yaklaşımların Türkçe literatüre kazandırılması ve az bilinen bu bölgenin iletişim çalışmalarında görünürlük kazanmasına katkı sunulması da hedeflenmiştir. Çalışma tek tek ülkelerin deneyimlerindeki farklılıklardan çok, her ülkede farklı düzeylerde de olsa sorun olarak beliren ortak olgulara yoğunlaşmıştır. Bu çerçevelerde indirgemeci bir sınırlandırmaya düşmemek açısından, olgular araştırmacı tarafından ülkeler bazında da karşılaştırmalı bir ön analizle değerlendirilmiş ancak yazının kapsamı nedeniyle dışarıda bırakılmıştır.

Bulguların değerlendirilmesi sonucunda, rejim değişimi sonucunda gerçekleşen medyadaki söz konusu dönüşümün demokratikleşme yönündeki beklentileri tam olarak karşılayamadığı görülmüş, bunun küresel ve yerel faktörlere bağlı gerekçeleri kısaca tartışılmıştır.

Orta ve Doğu Avrupa’da Rejim Değişimi ve Değişen Medya Düzeni

1989’den önce dünyayı kavramak görece daha basitti. En azından medya açısından. Bir duvar adeta dünyayı, dolayısıyla medya sistemlerini ikiye ayırmıştı: “Özgür Dünya” ve “Sosyalist Blok”. Tüm dünya ekonomisi ve siyaseti bu bağlamda algılanıyordu. Medyaya yönelik çalışmalarda da dünyanın bir yanı Schrammcılar, diğer yanı Leninciler tarafından paylaşılmıştı.⁶

Bir ülkenin mevcut rejimini bırakıp yerine benimsediği yeni siyasal düzen, belli bir geleneğin ve politika kültürünün üzerinde yükselen farklı değerler inşası süreci anlamına gelir. *Yönetim biçimindeki değişiklik* ve *devrim* arasında bir yerde anlamlandırılan bu dönüşüm, *sistem değişimi* ya da tüm düzeni etkileyen bir *sistemik değişim* gibi sürecin farklı yönlerine vurgu yaparak da tanımlanmaya çalışılmakta, söz konusu değişim bu öğelerin tamamını ya da bazılarını içererek gerçekleşebilmektedir.⁷

Yeni bir siyasal rejime geçiş, bir toplumda kişilerarası iletişimden kitlesel iletişim sistemlerine varana değin her türlü iletişimsel sürecin yeniden tarif edildiği, geçmişle çatışan, eski geleneklerin yerini almaya çalışan, evrimsel değil devrimsel bir keskinlikle deneyimlenen, yeni bir düzen kurma halidir ve bu elbette sancılı bir dönüşüm sürecidir. Bu bağlamda, Orta ve Doğu Avrupa’da yaşanan değişimi, medya açısından değerlendirmek de birçok zorluk ve özgünlük barındırmaktadır⁸. Medyanın yapısal dönüşümü, Batı Avrupa ve Amerika’da kâr ve kamu çıkarı gibi temel kavramlarda belli uzlaşmazlıklara karşın benzer tarihsel evrimler içinden birbirini var ederken, her iki sistemi de reddederek, komünist partinin denetiminde, Marksist felsefi temellerden yola çıkarak sürdürülen sosyalist blok yayıncılığı, rejim değişimini takiben, tarihsel süreçte karşıtı olarak konumlandığı Anglo-Amerikan medyaya benzemeye çalışmış, farklı bir gelenekle Batılı sisteme entegre olmayı amaçlamıştır.

Sosyalist cephenin yoldaş izleyicilerinin, yayıncılıkta çok seslilik vaatleriyle Batı Avrupa’daki gibi yurttaş izleyicilere dönüştürülme çabası, Batı Avrupa’daki yurttaş izleyicilerin Amerikan tarzı müşteri izleyicilere dönüştürülmesiyle eş zamanlılık gösterince, sosyalist geleneğin birikimi, kamu hizmeti yayıncılığını deneyimleyemeden özel yayıncılık, rekabet ve kâr kavramlarıyla tanışır. Orta ve Doğu Avrupa’da rejim değişimini kavramak bu çok değişkenli durumu, aynı tarihsel dönemden geçen, aynı bölgenin Post-komünist halklarının bu deneyimden oldukça farklı sonuçlar çıkarması nedeniyle giderek

güçleşmiştir. Ancak bu durum araştırma konusu olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini bir o kadar da ilgi çekici kılmakta, Orta ve Doğu Avrupalı toplumların tarihsel deneyimine kulak vermenin gerekliliğini de ortaya koymaktadır.⁹

Orta ve Doğu Avrupa’da rejim değişimi, 1989’da SSCB’nin dağılışıyla birlikte yaşanan bir çözümedir. Bu bağlamda, XX. yüzyılın en gözde medya aracı olan televizyon örneğine ağırlık verilerek rejim değişimi ve medyanın dönüşümündeki krizleri tarif etmeden önce, sosyalist medyayı ana hatlarıyla değerlendirmek, konunun anlaşılması için gerekli bir adımdır.

Sosyalizmden Demokrasiye: Rejim Değişiminin Genel Görünümü

II. Dünya Savaşının sonunda, Orta ve Doğu Avrupa’da yeni bir siyasal sistem, yeni bir devlet yapısı meydana gelmiştir. “Halk Cumhuriyetleri” olarak kurulan bu yeni devletler, Soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği’nin Doğu ve Orta ve Doğu Avrupa’daki yandaşlarını kapsayan bir blok oluşturmuşlardır.¹⁰ Soğuk savaş, “Öteki Avrupa”yı yaratmış, sosyalist devletler, Başta ABD olmak üzere “kapitalist Batı” ya karşı bir “karşı örgütlenme” gerçekleştirmişlerdir¹¹. Politik konumlanmaya göre *Sovyet Bloku*, *Sosyalist Cephe*, *Sosyalist Blok* ya da *Demir Perde Ülkeleri* olarak anılan bu yapı, 5 Ekim 1947’de, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olan Polonya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Doğu Almanya’nın, Moskova’yı bir üst yönetim olarak kabul etmesiyle, Kominform’un kuruluş bildirisine uygun olarak, Sovyetler Birliğinin dünya üzerindeki etkinliğinin artması, işçi vatani Sovyetler Birliğinin Amerikan emperyalizmine karşı savunulması konularında güç birliği oluşturmak amacıyla kurulmuştur.

Cumhurbaşkanı ya da prezidyum kolektif yönetiminin en üst bürokrat halkayı oluşturduğu Sosyalist blok ülkelerinin siyasal yapısına ana hatlarıyla bakıldığında, hepsinde de kural koyucu, yasa yapıcı olarak bir parlamento olduğu görülür¹². Bir toplumun inşasında başat rol oynayan her kurum, bu parlamentonun da aracılığıyla, Komünist Parti iktidarının denetiminde işler.

Terestyéni¹³ Sosyalist blokta ortak özellikler olarak sıralanabilecek nitelikleri saptarken, son derece güçlü bir merkezileştirme, tekelci ve hiyerarşik bir siyasal ve toplumsal yapı ve hiyerarşinin en tepesinde siyasal ve toplumsal süreçleri belirlemek adına karar alan parti yönetiminin önemine değinmiştir. Tüm alt sistemlerin, ekonomiden kamu yönetimine, yargıdan medyaya, parti iktidarı adına kullanıldığı bilinmektedir. Sistemin temel dayanağı olan ekonomi, merkezi denetime tabidir. Tüketime değil üretime dayalı ekonomik

sistem, pazar ekonomisinin kuralları reddederek kâr gözetmeksizin proletaryanın güçlenmesini hedefleyen parti ideolojisine göre işler.¹⁴

Terestyéni'ye göre,¹⁵ Sosyalist blokta egemen olan Sovyet tipi sosyalist rejim, her ülkede iktidarı temsil eden Komünist Partinin kurallarına göre, parti üst yönetimini oluşturan küçük grubun, toplumsal yaşama dair yönlendirmeleriyle gündelik yaşamın devlet denetiminde siyasallaştığı bir düzen anlamına gelmektedir. Bu düzende, gündelik yaşamın en küçük ayrıntıları, sosyalist felsefeye göre düzenlenmeye çalışılmaktadır. Ülkelerin her birinde rejimin işleyişi ve Komünist Partilerin yerel ve uluslararası politikaları, birebir örtüşmese de, ortak dayanaklar, yaratılan uzlaşma zeminleri rejim değişimine değin süregelmiştir.¹⁶ Tanilli'nin ifade ettiği gibi,¹⁷ sanayileşme hamlelerinin gerisinde kalan bu ülkelerde "devletleştirme" deneyimi, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin iktidarı feodal sahiplerden alıp işçi sınıfına aktarma aşamalarının sonucudur. Devlet elinde sanayi sonucunda, işçi sınıfının güçlenmesi ise temel hedeftir.

Planlı ekonomik düzen, üretime tüketimden daha çok öncelik veren bu uygulama da, ülkeden ülkeye farklılıklar sergilese de blokun ortak amacı, sosyalist yaşam biçiminin devamı adına, toplumsal yaşam, gündelik yaşam, boş zaman geçirme endüstrilerinin düzenlenmesidir. Bu düzenleme ise proletaryanın daha iyi yaşam ve üretim olanaklarına sahip olmaları için, merkezi sistem eliyle gerçekleştirilmekte, Sosyalizm düşmanı her ülkeyle mücadele edilmektedir.¹⁸

Sanatın her dalı devlet eliyle desteklenirken, sanat, medya ve eğitim bütünleşik bir yaklaşımla düzenlenip denetlenirken, siyasal propaganda ve kültür aktarım işlevinin işbirliği halinde yerine getirilmesine de son derece önem verilmiştir. Devlet eliyle tiyatrolar kurulmuş, gezici kütüphaneler önemli biçimde değerlendirilmiştir. Edebiyatta, görsel sanatlarda, müzikte ve sinemada gerçekçilik, burjuva sanat anlayışından uzak bir sanatsal anlatım biçimi oluşmasında etkili olmuş, materyalizm ve diyalektik sanatta ve eğitimde benimsenmiş ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.¹⁹ Tüm bu hedeflerin topluma erişiminde en büyük misyon ise medyaya aittir.²⁰ Medya eğitim, kültür ve kamu politikalarının yaygınlaştırılmasında bir köprüdür.²¹ Sosyalist bloku "blok" yapan ortak politika ve uygulamalar, Sovyetler Birliği ile etkileşimsel biçimde gelişirken, başta televizyon olmak üzere tüm yayın politikalarının da bu bağlamda gerçekleştirildiği unutulmamalıdır.²²

Orta ve Doğu Avrupa medya sisteminde, ülkeden ülkeye farklılıklardan söz edilse bile, medya Komünist Partinin, yetkili kılınan hükümetlerin, bireylerin denetiminde işlemektedir.²³ Halka hizmet kavramı, parti tarafından tanımlanmakta ve gerçekleştirilmektedir. Propaganda ve ajitasyon bakanlıklarınca yürütülen “propaganda” da Sovyetler Birliği örneğine uygun olarak şekillendirilmekte, medya bu bağlamda ajitasyon ve propaganda işbirlikçisi olarak tanımlanmaktadır.²⁴ Medya devletin ideolojik aygıtıdır.

Ancak özellikle 1970’lerden sonra, tüm dünyada yaygınlaşan teknolojik gelişmeler, erişim ve dolaşımda sınırların işlevselliğini kaybetmeye başlaması birbirine zıt varlık gösteren bu iki karşıt yapının birbirine bağımlılıklarını pekiştirir ve farklılıkları törpülemeye başlar.²⁵ Bir yandan da sosyalist blokun kurulmasıyla birlikte uygulanan kamu ve kültür politikaları, parti elitlerinin çıkarları doğrultusunda sertleştikçe, İktidarların halklar üzerinde kurduğu tahakküme yönelik eleştiriler giderek yüksek sesle dillendirilir. Stalinci politikalar karşısında, Macaristan’da 1956, Çekoslovakya’da 1968 ayaklanmaları yaşanır ve her ikisi de iktidarların talebiyle SSCB’nin doğrudan müdahalesi sonucunda bastırılır. Bu ayaklanmalar ve sokakta yükselen talepler, Orta ve Doğu Avrupa resmi propagandası tarafından “dış mihrakların etkisiyle” gerçekleşmiş rejim karşıtı faşist eylemler olarak nitelendirilse de, eylemlerin ve karşı çıkışların, özellikle de entelektüel itirazların ve özgürlük taleplerinin büyük çoğunluğu sosyalistler tarafından dile getirilmiştir ve sistemin tıkanıklıklarına gösterilen tepkilerdir.²⁶

1956 Macar Ayaklanması ve 1968 Prag Baharında çizilen yol haritası dâhilinde, sosyalist toplumlarda, kamulaştırılan üretim araçlarının halk tarafından demokratik biçimde seçilen organlara devri, üretim araçlarının her parti ve örgütü eşit olarak kapsamaması, bir grubun tekelinde olmadan düzenlenmesi, yani Sovyet Modeli dışında farklı bir sosyalist toplum düzeni arayışı²⁷ çoğulcu demokrasiye yeşil ışık yakmıştır denilebilir.

Bu süreçte, Varşova Paktı-NATO karşıtlığının yayıncılık konusundaki ulus üstü örgütlenmeleri olan OIRT ve EBU da özellikle 80’lerin ortasından itibaren etkileşimi artırmış, EBU’nun, Batı Avrupalı kimliğini ve anlayışını yaygınlaştırmak amacıyla, bir kamu hizmeti olarak tanımlayıp sunduğu 1982’de başlayan Eurikon uydu yayıncılığı, Batılı içeriği sosyalist Avrupalıların ekranlarına taşımaya başlayınca kültürlerarası diyalog da çok daha hızlı gelişim göstermiştir.²⁸

“Orta ve Doğu”dan, “Batı” Çıkarmak

Sosyalist devlet düzenleri 1989 yılında birkaç ay zarfında, kâğıttan kuleler misali yıkılıverdi ve sosyalizmden kapitalizme doğru, adına “geçiş süreci” denilen uzun bir yürüyüş başlamış oldu. Kendilerine sosyalist diyen düzenlerin çöküşü toplumu da toplumbilimcileri de ansızın ve hazırlıksız yakalamıştı.²⁹

Rejim değişimi sürecinde bir yandan Sovyet “glasnost”unun etkisiyle, bir yandan Amerika ve Batı Avrupa'nın verdiği destekle giderek görünür hale gelen ve yükselen eleştirilerin sonucunda ülkelerde reform hareketleri başlar. Brejnev'in ölümünden sonra iş başına geçen Gorbaçov'un uygulamaları bu hareketleri destekler biçimde olmuştur.³⁰ Bunun bir nedeni de SSCB'nin kendisinin de 1989 rejim değişimi sürecinde karşı karşıya kaldığı krizdir. Rejim Gorbaçov döneminde, iki yıl içinde sona ermiş, Komünist Parti illegal ilan edilmiş, Yeltsin, sosyal ve ekonomik toplumsal dönüşümün öncüsü ve demokrasi kahramanı olarak sunulmuştur. Rejim değişimi ile ülkeler bağımsızlıklarını ilan ederken, merkezi ekonomi çöker, her bir ülkede toplumsal yapı tüm bileşenleriyle birlikte serbest ekonomi ile karşı karşıya kalır.³¹

Süreçte Batı desteğinin giderek görünür hale gelişi anlaşılabilir çünkü Orta ve Doğu Avrupa halklarının demokrasiye geçişi Batı Avrupa için büyük bir kazançtır. Askeri tehditlerin azalması, yeni ekonomik olanakların çıkması, geleneksel kültür bağlarının ve ilişkilerinin yeniden kurulması için bu, büyük bir fırsattır.³² Ancak “birlik olmak” adına sunulan bu destek, ülkelerin hazır olduğu hız ve üsluptan ziyade, Batı'nın bölgeye yönelik çıkarlarını gerçekleştirmek için kısa süreli hedefleri çerçevesinde olmuştur.³³

Rejim değişimiyle birlikte Orta ve Doğu Avrupa'daki halkların beklentisi, çok sesli demokratik bir rejimin; serbest piyasa ekonomisinin olumlu niteliklerinin, sosyalist geleneğin olumlu nitelikleriyle harmanlanarak oluşturulduğu şeffaf bir yönetim ve toplumsal düzenin hayata geçmesidir. Batı'da ise iyi niyetli beklentiler içinde en öne çıkanı, sosyalist rejimdeki güçlü devletin, serbest piyasa ekonomisinde daha adil ve önemli bir hakem ve yürütücü olarak işlevsel kılınmasıdır ancak beklenti ve tahminler, ansızın gerçekleşen rejim değişimi sürecinde hükümsüz kalır. Batı Avrupa'dan yükselen iyimser dönüşüm beklentisi, Orta ve Doğu Avrupa'da da dönüşümün³⁴ kendi deneyimledikleri gibi olacağına duyulan inanç boşa çıkmıştır.³⁵

Batı Avrupa'yı model alan, çoğulcu demokrasiye geçen bu ülkelerde ortaklaşan değişim ve sorunlar öncelikle *ekonomi politikalarındaki dönüşüm*

başlığında kendisini göstermiştir. Ekonomik sistemle birlikte, tekel kırılmış, Orta Bloku ülkelerinde sahiplik, kolektif devletten, özel bireylere geçmiştir. Bölgedeki tüm devletlerin ekonomileri, merkezi devlet denetiminden serbest piyasa modeline dönüşmüştür. Özelleştirme, yabancı sermaye ve yeni rejim demokrasinin dinamikleriyle bunların harmanlanması elbette toplumdaki farklı yorumlanır³⁶ ancak piyasa ekonomisi ve demokratikleşmenin eş zamanlılığının birbirini baltalaması kaçınılmaz olarak her birinin yüzleştiği bir sorunsaldır. Demokratik toplum düzeni piyasa ekonomisinin gelişimini engellerken, denetimsiz serbest piyasa ekonomisinin demokrasi önünde engel olmakta³⁷ ve bu her iki ekonomik sistemden yana olanlar için de belirsizlik anlamına gelmektedir. Bu konuda fikir çatışması içinde birbirleriyle rekabet eden, *demokrasilerin yeni elitleri*, yeni toplumsal gerilimleri de yeni sisteme taşımıştır denilebilir. Çoğunluğun yaşamında meydana gelen ani yoksullaşmaya karşın, hızla oluşan, zenginleşen, ekonomik ve siyasal yaşamın söz sahibi yeni elitler, eski rejimin bu sorunlu mevzusunu yeniden üretmiştir. Rejim değişimi toplumlarında ortaya çıkan bu *yeni politik ve ekonomik elitlerin oluşumu* meselesinde dikkate değer bir diğer nokta yeni iktidar güçlerinin eski rejimin kadro elitlerinden oluşmuş olmalarıdır. Tıpkı rejim değişimi öncesindeki gibi, söz ve yaşam hakkının sınırları yine seçkin bir zümre tarafından tarif edilmektedir.³⁸

Komünist Politika geleneğine demokratik reformları eklemek, sosyalist gelecekteki güçlü devletin yeni rejimde minimum sorumluluk alan yeni devlete dönüşmesi, topluma bedel ödetmiştir.³⁹ Bunun yanı sıra, reformlarda sorun teşkil eden bir diğer alansa hukuktur. *Hukuk*, söz konusu iki geleneğin çatışma alanına dönüşmüştür çünkü Batı Avrupa'nın uzun ve evrimsel bir deneyimle oluşan hukuksal dayanakları, Komünist Parti yönetimindeki Orta ve Doğu Avrupa'daki hukuki temellerden ve bunların toplumsal yaşamdaki görünümünden oldukça farklıdır. Yine de rejim değişimleriyle birlikte kabul edilen demokratik düzenlemeler, anayasal olarak basın haklarını garantiye almış, Avrupa Konvansiyonu bu bağlamda dayanak oluşturmuştur.⁴⁰ Anayasal değişiklik, rejim değişimi açısından son derece önemlidir, çünkü toplumsal dönüşümün yasal dayanakları, değişimde ilk adımı oluşturmuştur. Orta ve Doğu Avrupa'da oluşturulmak istenen yasal sistemde meydana gelen açıklar, daha çok pratik yoksunluğundan kaynaklanmıştır. Örneğin hukuk sisteminin önemli mercilerindeki aktörler, mesela yargıçlar, savcılar, on yıllardır eski sistemin doğrularına ve hukuksal dayanaklarına göre eğitim almışken, yeni Batı Avrupalı bir sistemle ansızın tanışmış ve deneyim yoksunluğuyla karşı karşıya kalmışlardır Rejim değişimi, uygulayıcıların adaptasyonu, tüm mevzuatın doğru ve anlaşılır biçimde çevrilmesi ilk akla gelen zorluklardandır.⁴¹

Görüldüğü gibi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan dönüşüm, hızlı, refleksif, ekonomik ikircikli hamleler biçiminde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, *siyasallaşma* hiçbir alanda eksilmemiş, demokratikleşme çabası, iktidarların ideolojik savaşına dönüşmüştür.

Demokratik Medya Düzenlemelerine Genel Bakış

Daha önce de belirtildiği gibi, Post-komünist ülkelerde rejim değişiminden sonra medya her ne kadar sistemik krizler eşliğinde Kaya'nın⁴² ifadesiyle, toplumun depolitizasyonu sürecinde rol alan bir aktöre dönüşmüş olsa da başlangıçta beklenti, her şeyin daha iyi, daha özgür olacağı; demokratik düzenin, çok sesliliğin, özgür ifadenin, bekçisi bir medya sisteminin kurulacağı yönündedir.⁴³ Bu hedefte uzlaşmış görünen Post-komünist ülkelerde, yönetime ilişkin ise iki temel eğilim söz konusu olmuş; Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin sistem dönüşümü model alınmıştır.⁴⁴ Söz konusu ülkelerin bazıları medyanın siyasal baskılardan uzak, özerk, seçimle işbaşına gelen siyasilerden oluşmayan üyelerden kurulu bir komisyonun süreçte söz sahibi olması gerekliliğini savunurken, (örneğin Polonya), bazıları ise mevcut siyasal parti temsilcilerinin, hükümet ve muhalefet üyelerinin dengeli biçimde yer aldığı bir komisyonun yasa oluşturmada ve düzenlemelere karar vermede yetkili olması gerektiğini savunmuştur (örneğin Macaristan).

1989'u takiben, gerçekleşen medya dönüşümünde yasalarla güvence altına alınacak aşamalar şöyledir:⁴⁵ *Basın ve ifade özgürlüğünün oluşturulması, medya sisteminin pazar güçleriyle tanıştırılması, medya sistemlerinin daha gelişmiş ülkelerdeki gelişim evrelerinin yakalanması, medya sistemlerinin küresel pazara girmesi ve AB gibi uluslararası örgütlere uygun biçimde uyarlanması, böylece 21. yüzyıl bilgi toplumuna entegrasyon.*

Yazılı basının görece daha kolay uyum sağladığı, gazeteler üzerindeki lisans baskısının kalktığı, düzenlemelerin serbestleştiği süreçte ilk adım, gazetelerin hızla özelleştirilmesi ve yeni mülkiyet yapılarının oluşumudur. Yazılı basının hızlı dönüşümü, rejimin ayak seslerinin duyulduğu 80'li yıllardan itibaren öngörülebilmiştir çünkü rejim değişimi öncesinde toplumu dönüşüme hazırlamada gazeteler liberalizasyon sürecinin habercisi ve öncüsü olarak, başat bir rol üstlenmiştir. Ancak televizyon ve radyolar için ne rejim değişimi öncesi böyle bir yönlendirici rolden, ne de sonrasında, aynı şekilde hızlı bir gelişimden söz etmek mümkündür. Özellikle televizyon sosyalist rejimdeki deneyimlerin de miras alınmasıyla, yeni politika elitlerinin öncelikli ilgi odağı olmaya ve sıkı denetime tabi tutulmaya devam etmiş, yayıncılığın özerkliği

için adım atmaya yanaşmamıştır⁴⁶. Televizyonun bir propaganda aracı olarak iktidar tarafından kullanılması ve denetimi, rejim değişimi sonrasında da eksilmeyecek özerklik tartışmalarının zeminini oluşturmaktadır. Tek seslilikten kurtulan medya, yeni ekonomik ve siyasal özgürlükler döneminde bu kez de pazar ekonomisinin sert kuralları tarafından belirlenme tehlikesiyle mücadele edeceği yeni bir dönemecin eşliğindedir.⁴⁷

Orta ve Doğu Avrupa'da rejim değişiminde, Sükösd ve Bajomi-Lázár'ın⁴⁸ saptadıkları dokuz madde, demokratik dönüşüm sürecinde başta televizyonlarda olmak üzere tüm sistemde görülen sorunları şöyle ortaya koyar: *Teknik gelişmelerde geri kalma, haber rekabetindeki zayıflık, kamu hizmeti yayıncılığında yaşanan krizler, medya üzerindeki ısrarlı politik baskılar,⁴⁹ çalışanların yetersiz uzmanlık performansları,⁵⁰ azınlık sorunu, medyada öfke ve milliyetçi söylem, eksik yazılı ve görsel medya pazarı, medya düzenlemelerinin Avrupalaştırılması.*

Jakubowicz ise bu sorunları da kapsayan süreçleri belli evre tarifleriyle anlamaya çalışır. Ona göre öncelikle *idealistik* oryantasyon süreci yaşanmış, bu süreçte, sosyalist sistemin, devlet yayıncılığının demokratik sosyal yayıncılığa dönüşümü hedeflenmiştir. Takip eden *mimetik* oryantasyonla ise, yazılı basının tamamen özgürleşmesi, televizyon ve radyo yayıncılığında ikili site-me geçilmesi hedeflenmiş, Batı Avrupa tipi kamu hizmeti yayıncılığı politikalarının başarıyla uygulanması amaçlanmıştır Üçüncü oryantasyon *atavistiktir*. Post-komünist ülkeler, rejim değişiminden sonra sivil toplum yerine, politik bir toplum oluşmuştur. Kamu yaşamı *partiokratiktir*;⁵¹ toplum siyasal partiler tarafından bölünmüş ve paylaşılmıştır.

Görüldüğü gibi Post-komünist ülkeler, kendi içinde farklılıklar sergilese de her biri kendi deneyimini bir sentez dâhilinde oluşturmaktadır.⁵² Tüm bu sıkıntılı durumun giderilmesi için elbette çabalar da harcanmaktadır. İlk dalga reform sürecinde, yeni yasal ve yapısal oluşumların tanımlanmaya çalışıldığı icraatlar gerçekleştirilir. Bu girişimlerin ilki, devlet kontrolündeki medyanın kamu hizmeti yayıncısına dönüşmesi ve uygun finans olanakları için fonlar oluşturmak olmuştur. İkinci hamle ise, yayın tekelini kırarak serbest piyasaya, özel yayıncılığa geçiş için zemin oluşturmaktır.⁵³

Kamu Hizmeti Yayıncılığını Benimsemeye Güçlükler

Rejim değişimlerinin getirdiği yeni ekonomik yapılanmaların ulusal bilançoları, maddi manevi karmaşalar, yeni, özgün çözüm yolları bulmak konusun-

da olanakları sınırlandırmış, üstüne bir de AB üyeliği talep eden bu ülkeler, uymaları gereken medya düzenlemeleri⁵⁴ dışında manevra şansını kaybetmişlerdir. Bir zamanlar SSCB'nin belirleyiciliği, bu kez yerini AB'nin ve "Avrupalı olma", "demokrat olma" gibi kavramların belirleyiciliğine bırakmıştır. Rejim değişiminden hemen sonra Avrupa Birliği üyeliği için hazırlanmaya başlayan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, AB'yi bağlayan tüm direktifleri hızla yerine getirmeye çalışmışlardır. Özellikle Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesi, bu dönüşümde temel bir metindir. Bu metne bağlılık nedeniyle birkaç yıl içinde televizyon piyasasının deregülasyon ve liberalizasyon yönündeki ilerlemesi kaçınılmaz olmuştur.⁵⁵

Bu doğrultuda, Kamu Hizmeti Yayıncılığını (KHY) benimsenmenin batıdaki mevcut örnekleri izlemekle ve yazılı anlaşmalara taraf olmakla, çok da sorun yaşamadan mümkün olacağı düşünülmüştür. Ancak pratikte, bütün Post-komünist ülkelerde tecimsel istasyonlar ayrıca yabancı medya endüstrileri kamu hizmeti yayıncılığının kurulmasından daha önce ortaya çıkınca işler sarpa sarmaya başlayacaktır. Rekabet bir yandan, içeriğin, yönetimin ve çalışanların üzerindeki siyasal deneyim bir yandan, yeni oluşmakta olan KHY'lerin gerekli kurumsal koşullardan, teknik olanaklar ve yayın kültüründen yoksun oluşu, dünyaya gözlerini açtıkları an yaşam savaşı verdikleri bir ortam anlamına gelmektedir.⁵⁶

KHY özerkliği sorununun en önemli yanlarından biri de yöneticilerin yetki alanlarının tayinidir. Genel müdürlerin atanması ve işine son verilmesi, medya yasası gereği Macaristan ve Bulgaristan'da olduğu gibi hükümetin ya da Polonya'da olduğu gibi Cumhurbaşkanının yetki alanındadır. Yasa değişimlerinden beri bu görevi parlamento üstlenmiştir. Aslında devlet televizyonu zamanından bugüne fazla bir değişim olmamıştır, çünkü yine parlamentoda çoğunluğa sahip olan iktidar, televizyon konusunda söze de sahiptir. Siyasal gruplar, sağ ya da sol siyasal görüşe bağlı olmaksızın, aynı ihtirasla medya üzerinde söz sahibi olabilmek için mücadele vermektedir.⁵⁷ Rejim değişmiş, komünizm, demokrasiye, yoldaş, demokrat yurttaşla dönüşmüş ancak medya ideolojik bir aygıt olmaya bu rejimde de devam etmiştir.

KHY televizyonları önceleri abonelik uygulamalarıyla ve devlet sübvansiyonuyla gelir elde ederken, medya yasalarını kabul etmelerinin ardından devlet desteği uygulamada sona erer. Ancak bu da ülkeden ülkeye farklılıklar gösteren uygulama biçimlerine sahiptir. Macaristan ve Polonya'da yasa buna açık kapı bırakır, Bulgaristan'da ise 1998 yasasıyla abonelik sistemi başlar. Ancak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde bu da yeterli değildir. Batı'da ortalama

10 dolara gelen aylık kişisel abonelik bedeli, burada ortalama bir dolarla başlamıştır, bu da devlet desteğine muhtaçlık anlamına gelmiştir.⁵⁸

Kamu hizmeti yayın kanalları üzerinde yaşanan büyük iktidar kavgaları, medya eliyle, yeni bir toplum inşası amacıyla da kaynaklanmaktadır. Artık izleyici, sosyalist rejimdeki gibi, ekrandan aktarılan itaat eden, sorun çıkarmayan, yoldaşlığı ve rejimin sürmesinin devamını hedefleyen ve varlığı buna indirgenmiş, atomize bir kitle olarak görülmemektedir. Artık izleyici, demokrasinin kendisine tanıdığı her tür hak ve özgürlüğün bilincinde olacak, yeni medya yasaları bunu sağlayacaktır.⁵⁹

Post-komünist ülkelerde yeni medya yasaları, televizyonun devlete aidiyetini ortadan kaldırmış ve kamu hizmeti yayıncılığının benimsenmesini ortaya koymuş olsa da, hukuksal çerçeve yeterli olamamış, televizyonun kamu eline geçmesi, kamu kavramının henüz net oluşmamış olmasına da bağlı olarak, yine politikacılar, değişen politika elitleri eliyle gerçekleşmiştir. Parlamentoda çoğunluk iradesi kamu hizmeti yayın kanallarında söz sahibi olmuş, TV idari organının üyeleri, parlamentodaki oranlarla şekillenmiştir. Televizyon üzerindeki güçlü politik baskılar hukuksal olarak tespit edilse de, uygulamada ağırlıklı olarak kamu hizmeti kanallarının denetimi üzerinde bir mücadele yaşandığı görülmüştür.⁶⁰

Denebilir ki, yeni rejimler de tıpkı eski rejimin siyasal aktörleri gibi, televizyonları devlet televizyonu gibi yönetmek istemiş ve tıpkı sosyalist dönemde olduğu gibi, televizyon, hükümetin sözcüsü olarak kalmıştır.

Bir politika geleneği üzerine gerçekleştirilmeye çalışan bu yeni yayıncılık anlayışının dayandığı medya politikaları,⁶¹ örtük- açık bir çok gündemin art alanı oluşturduğu, refleksif bir süreç dahilinde ilerlemektedir. Medya politika yapıcıları, kitlelerin ayaklanması sürecine hazır değildir. Süreçte söz sahibi olan aktörler, KHY'lerin siyasal ve ekonomik olarak özerk ve toplumsal sorumluluk taşıyan, kamu çıkarını her şeyden yeğ tutan bir işleyişle hayata geçmesi konusunda bütün yürekleriyle çaba harcamamışlardır hem kamuoyu hem STK'lar hem basın meslek örgütleri, hükümet üzerinde baskı grupları olarak yeterince önemli rol oynamamıştır. Bir yandan uluslararası örgütler, AB gibi düzenleme baskıları olurken, bir yanda Batı Avrupa'nın kendisindeki yayıncılığın geçirdiği dönüşüm, Orta ve Doğu Avrupa'nın oldukça geriden takip ettiği bir rotaya çoktan yönelmiştir, yeni paradigmalar, yeni medya, yeni ekonomi politikaları, teknoloji, bu yeni maratona sonradan dahil olan

Post-komünist ülkeler açısından uzun ve zorlu bir deneyim süreci demektir.⁶² Orta ve Doğu Avrupa’nın “Batılılaşma”sı bu maratonun adıdır.

Sonuç

1989 siyasal rejim değişimleriyle Post-komünist toplumların yeniden örgütlenmesinde görev alan her mecrada olduğu gibi medyada da yasal düzenlemeler, endüstriyel örgütlenme ve işleyiş, emek süreçleri, akış ve içerikler açısından bocalamalar yaşanmış, toplumlar yeniyi eski alışkanlıklarına göre yorumlayarak özgün sentezler ve sorunlar deneyimlemişlerdir. Halk cumhuriyetlerinin batı demokrasilerine dönüştüğü 1989 yılından itibaren yaşananlar, medyanın dönüşümünde yeni bir sayfa açmanın sanıldığı kadar kolay olmadığını ortaya koymuştur.

Orta ve Doğu Avrupa televizyonculuğunda yaşanan dönüşümün genel karakterine bakıldığında, Batı Avrupa’ya ilişkin düşlerinin, çok da gerçekleşmediği, Batı Avrupa kamu hizmeti yayıncılığının varlığının tartışmaya açıldığı bir süreçte Orta ve Doğu Avrupa deneyimine sahip ülkeler tarafından bu gelişim evresinin yakalanmasının güç olduğu söylenebilir. KHY’ler kendilerini var edemeden alternatifini üretmek zorunda kalmış, bu da Post-komünist toplumları rejim değişimini ve yeni medya düzenini kurmaya çalıştıkları ilk on yıl içinde, kendi refleksif çözümlerini, deneme-yanılma yoluyla aramak zorunda bırakmıştır. Bu da medyanın tarihin başından itibaren siyasal iktidarlar tarafından denetlenme arzusunun ve bu arzuya eklenen neo-liberal politikalarla küreselleşme olgusunun dönüştürücü gücünü ve sonuçlarını bir kere daha ortaya koymaktadır. Bölgeyi analiz ederken son derece birbirine benzeyen makro etmenler ve son derece kendine özgü seyreden mikro etmenleri birlikte değerlendirmenin önemi de kendini göstermiştir. Benzeşen ve farklılaşan olguların nedenlerinin farklı araştırmalara konu olabileceği de aşikardır.

Rejim değişiminin yalnızca normatif düzenlemelerle gerçekleşemeyeceği, tarihsel aktörlerin yarını yorumlarken siyasal geleneği, siyaset profili ve kültürünü, toplumsal belleği dikkate almak zorunda olduğu, kendinden yeni ve bambaşka bir sistem çıkarmanın hem özgül nitelikler hem de küresel etmenler nedeniyle çok da kolay olamayacağı görülmektedir. Tüm bunları yorumlarken siyaset ve medya ilişkisinin tarihselliği üzerine düşünmenin gerekliliği Orta ve Doğu Avrupa örneğinde de kendini göstermiştir.

Notlar

- 1 Bu makale, Sevgi Can Yağcı tarafından, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalında, Prof. Dr. Asker Kartarı danışmanlığında hazırlanan “Siyasal Rejim Değişimi ve Yayın Politikaları: Macar Televizyonu Örneği (2010)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.
- 2 Bülent Çaplı, *Televizyon ve Siyasal Sistem* (Ankara: İmge, 2001).
- 3 Nilgün Gürkan, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)* (Ankara: İletişim, 1998), 16.
- 4 Çaplı, *Televizyon*, 20.
- 5 *Basının Dört Kuramında* geliştirilen modellere ilişkin kategoriler, kitle iletişim araçları, tarihsel gelişimleri, felsefi temeller, sosyo-politik ve ekonomik hedefler, medya kullanım hakkı, denetim ve mülkiyet yapılarının karşılaştırılmalarıyla oluşturulmuştur. Ancak Basının Dört Kuramı, dönemin anti-komünist atmosferinde temellenen bir çalışmadır. Zaman içinde birçok model, eksik yönlerini irdelleyerek, sınıflandırmalara yeni seçenekler sunmuştur. John Merril, Altschull, Hatchen, Hallin ve Mancini, Blumler ve Gurevitch bu modellere eleştiri, öneri ve seçenekler geliştiren diğer isimler olarak sıralanabilir.
- 6 Collin Sparks, “Introduction: The Emerging Media Systems of Post-Communism”, *The Public*. Vol.2 (1995): 8-9.
- 7 Erika Sárközy, “Előszó”, *Rendszerváltás és Kommunikáció* içinde, ed. Erika Sárközy (Budapest: Osiris Kiadó, 1999), 7-8.
- 8 Collin Sparks, *Communism, Capitalism and the Mass Media* (London: Sage. 1998), 96.
- 9 Sparks, *Communism*; Nigel Swain, “Negotiated Revolution in Poland and Hungary, 1989”, *Revolution and Resistance in Eastern Europe: Challenges to Communist Rule*” ed. McDermott, Stibbe (Oxford: Berg Publishers, 2006) 139-155.
- 10 Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi* (İstanbul: Adam, 1996), 239.
- 11 Kevin McDermott, Matthew Stibbe, “introduction” *Revolution and Resistance in Eastern Europe: Challenges to Communist Rule*. Ed. McDermott ve Stibbe, (Oxford: Berg Publishers, 2006). 1-2.
- 12 Tanilli, *Uygarlık*, 239.
- 13 Tamás Terestyéni, “Changing Media Policies in Hungary”, *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 3 (2) (1990): 403-417.
- 14 Terestyéni, *Changing Media*, 403.
- 15 Terestyéni, *Changing Media*, 403.
- 16 Terestyéni, *Changing Media*, 403; Péter Lázár Bajomi, “A Magyar Sahtó és Választási Kampány”, *Médiakönyv Tények és Tanok* ed. N. Enyedi vd. (Budapest: Enamiké), 491-496.
- 17 Tanilli, *Uygarlık*, 242.
- 18 McDermott, Stibbe, *Revolution*, 3.

- 19 Tanilli, *Uygarlık*, 243.
- 20 Sovyetler Birliğinde bir kültür ve kamu politikası olarak yürütülen kitle iletişim araçlarının örgütlenmesinde ve yayın politikalarının oluşturulmasında, felsefi temeller Marx ve Engels'in tarihsel materyalizmine ve Lenin'in propagandist yaklaşımına dayanmaktadır. Sınıf temelli ve parti denetiminde örgütlenen sosyalist medyanın Lenin'e göre iki temel işlevi vardır. İlk ideolojiktir. Lenin daha sonraları, "kolektif propaganda", "kolektif ajitator" kavramlarıyla da açıklayacağı medya yaklaşımında, medyanın propagandist rolünü vurgulamıştır. Komünist basın kapitalizm ve yol açtığı krizleri, modern toplumun sorunlarını ve bunlardan kurtuluş için toplumun neden sosyalist bir yapıya dönüşmesinin gerekli olduğunu anlatmakla yükümlüdür. Bkz: McNair, *Glasnost*, 10-17.
- 21 Brian McNair, *Glasnost, Prestroika and the Soviet Media*, (London: Routledge, 1991); Terestyéni, *Changing Media*, 403.
- 22 Karol Jakubowicz, "Ideas in our heads: Introduction of PSB as part of media system change in Central and Eastern Europe", *European Journal of Communication* 19 (1) (2004): 53-74.
- 23 Peter Gross, "Between reality and dream: Eastern European media transition, transformation, consolidation, and integration," *East European Politics and Societies* 18 (1) (2004): 110-131.
- 24 Ildiko Kovács, "Társadalmi Rendszerváltás-média Modellváltás Magyarországon, 1989-1994" - *kandidátusi ertezés* (Budapest: MTA-ELTE Kommunikáció elméleti Kutató Csoport, 1994), 47.
- 25 Armand Mattelart, *İletişimin Dünyalaşması*, çev. Halime Yücel (İstanbul: İletişim, 2001), 9.
- 26 Jiri Pelikan, *Doğu Avrupa'da Sosyalist Muhalefet*, çev. M. Halim Spatar (İstanbul: Kaynak, 1984), 13.
- 27 Pelikan, *Doğu Avrupa'da*, 61.
- 28 Richard Collins, "Public Service Broadcasting by Satellite in Europe: Eurokon and Europe", *Screen* 34 (2) (1993). 162-175
- 29 Mária Vásárhelyi, *Rendszerváltás alulnézetben* (Budapest: Pesti Szalon Kiadó, 1994).
- 30 Naciye Güngörmüş, *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş 1989-2009* (İstanbul: Köksav, 2010).
- 31 Collin Sparks, *Communism, Capitalism and the Mass Media* (London: Sage 1998), 2.
- 32 Vásárhelyi, *Rendszerváltás*, 17.
- 33 Vásárhelyi, *Rendszerváltás*, 17.
- 34 Avrupa'nın iki yarısındaki bu farkı karşılaştırılmaz kılan, hem 1945 sonrası hem de yetmişli yıllarda yaşanan rejim değişimlerinin totaliter kapitalizmden demokratik kapitalizme yönelmesi ve modernizasyon süreçlerinin hukuksal ve siyasal nitelikli olmasıdır. Batı Avrupalı ülkelerde yalnızca kapitalizmin değil, demokrasinin de bir geleneği vardır, faşizm dönemi öncesindeki demokratik toplumsal nitelikler, arka planda beklemektedir. Faşizmden demokrasiye geçen ülkelerde de rejim değişimi çok boyutlu yaşanmıştır, ancak Doğu- Orta ve Doğu Avrupa'dan farklı olarak Batı Avrupa'da, ekonomik

- yapı ve sahiplik ilişkilerini kökten değiştirmeye gerek olmamıştır Bkz. Vásárhelyi, *Rendszerváltás*, 11-15
- 35 Vásárhelyi, *Rendszerváltás*, 11-15.
- 36 Sparks, "Post-communist Media in Transition", *International Media Research: Ciritical Survey* içinde, ed. Schlensier Philip (Florence: Routledge, 1998), 97.
- 37 Vásárhelyi, *Rendszerváltás*, 18.
- 38 Vásárhelyi, *Rendszerváltás*, 20-21.
- 39 Vásárhelyi, *Rendszerváltás*, 24.
- 40 Ireneusz Kaminski, "Applying Western Media Law Standards in Central East Europe", *Reinventing Media: Media Policy Reform in East-Central Europe* içinde, ed. Miklós Sükösd ve Péter Bajomi-Lázár (Budapest: Central European University 2003), 63-84.
- 41 Kaminski, "Applying", 63-76.
- 42 A. Raşit Kaya, İktidar Yumağı (Ankara: İmge, 2009).
- 43 Miklós Sükösd ve Péter Bajomi-Lázár, "The Second Wave of Media Reform in East Central Europe", *Reinventing Media. Media Policy Reform in East-Central Europe* içinde, ed. Miklós Sükösd ve Péter Bajomi-Lázár (Budapest: CEU, 2003), 13.; J. Donnadieu, "Orta ve Doğu Avrupa'nın Basın Özgürlüğüne Açılışı", *Medya Dünyası* ed. Jean Marie Charon, çev. Oya Tatlıpınar (İstanbul: İletişim, 1992), 201-202.
- 44 Jakubowicz, "Ideas", 55.
- 45 Jakubowicz, "Ideas", 56.
- 46 Sükösd ve Bajomi-Lázár, "The Second", 13.
- 47 Sükösd ve Bajomi-Lázár, "The Second", 13.
- 48 Sükösd ve Bajomi-Lázár, "The Second", 15.
- 49 Post-komünist ülkelerin hemen hepsinde, birkaç yıl içinde, demokratikleşme süreci kötüleşmeye başlar. Demokratik dönüşüm yeni politika elitlerini medyayı denetleme arzularına paralel olarak oldukça yaratıcı çözümler bulmaya sevk etmiştir. Medya düzenlemelerindeki açıkları kullanma, medya sahiplerini ve eleştirel editörleri devre dışı bırakma, kendilerine sadık yönetici ve gazetecilerle çalışma, parti ve hükümet tarafından kişisel ilişki ve yaklaşımlarla baskı kurma, özellikle kamu hizmeti yayıncılığı için finansman konusunu koz olarak kullanma, kullanılan stratejilerden bazılarıdır.
- 50 Özellikle Macaristan'da, medya savaşları olarak adlandırılan bu süreçte, her yeni siyasal iktidarın "bahar temizliği"ne soyunarak medya çalışanlarını topluca işten çıkarıp kendi ekibini yerleştirmesi, uzmanların işten el çektilmesiyle yayıncılık kalitesi ve üretiminde büyük sıkıntılara yol açar.
- 51 Jakubowicz, "Ideas", 57
- 52 Jakubowicz, "Ideas", 63

- 53 Sükösd ve Bajomi-Lázár, "The Second", 14.
- 54 Ülke örneklerine bakıldığında, Medya yasaları Çek Cumhuriyeti ve Slovak Cumhuriyetinde 1991 yılında, Polonya'da 1992'de, Romanya'da 1992'de, Macaristan'da 1995 sonunda, Litvanya'da 1996 yılında kabul edilmiştir. Bkz: Sükösd ve Bajomi-Lázár, "The Second", 14. Ancak yasadaki gediklerin yol açtığı sorunlar 2002 yılı seçimlerine kadar sürmüştür. Çek Cumhuriyeti'nde medya çalışanları 2000 ve 2001 yılında benzer kötüye kullanımı protesto etmiş, Polonya'da süreç hem ulusal hem yerel bazda KHY'nin giderek politikleştiği biçimde seyretmiştir. Bkz: Kaminski, "Applying", 63-77.
- 55 Alina Mungiu Pippidi, "Allamból Köszszolgalatit", *Médiakutató*, erişim tarihi 28 Nisan 2010, www.mediakutato.hu/cikk/2001_04_tel/05_allamibol_kozszolgalatit/01.html.
- 56 Jakubowicz, "Ideas", 65.
- 57 Mungiu Pippidi, "Allamiból".
- 58 Mungiu Pippidi, "Allamiból".
- 59 Kamu hizmeti yayıncıları, yeni rejimle birlikte, yeni yurttaşların, ulusal kimliklerin oluşmasında ve ilgili kamu politikalarının yaratılmasında önemli araçlar olarak değerlendirilmişler, sosyalist blokun kendi içindeki program alışverişini, Batı Avrupa'ya doğru geliştirmişler, bununla birlikte politikalarını izleyiciye aktaracak yerli program oranlarını, ülkeden ülkeye değişen kotalarla belirlemişlerdir. Örnelemek gerekirse, yasada Macaristan için belirlenen kota yüzde 50'dir. Ortalamaya bakıldığında, Macar televizyonunda yüzde 15 yerli, yüzde 70 Avrupalı yapımlara yer verilmiştir. Slovakya ve Çek Cumhuriyetlerinin ayrılmasıyla, yasada, ulusal kimlikleri ve etnik grupların kimliklerini ve Avrupalı üst kimliğini ifade edecek bir yayıncılık anlayışının altı çizilirken, Polonya'da yerli yapımlara yüzde 15'lik bir kota konulmuştur. Bkz: Mungiu Pippidi, "Allamból".
- 60 Mungiu Pippidi, "Allamiból".
- 61 Jakubowiz, "Ideas", 66.
- 62 Jakubowiz, "Ideas", 68-69.

